

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.66>

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Кононова В.В.,

аспірант кафедри

кримінального права та процесу

Академії праці, соціальних відносин і туризму,

<https://orcid.org/0009-0002-9585-4991>

Кононова В.В. Особливості механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, працівниками правоохоронних органів.

У статті розглянуто особливості механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності. Акцентовано увагу на тому, що кримінальні правопорушення, скоєні працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, як і будь-які інші кримінальні правопорушення, вчиняються у часі, тому протиправні діяння проходять три основні стадії або етапи: початок – підготовка до вчинення кримінального правопорушення; основний етап – безпосереднє вчинення протиправного діяння; закінчення – пасивна або активна поведінка суб'єкта кримінального правопорушення, спрямована, на приховування кримінального правопорушення та протидію його розслідуванню. Вказано, що у криміналістиці така послідовність етапів протиправного діяння має назву – механізм вчинення кримінального правопорушення.

Зазначено, що механізм вчинення кримінального правопорушення має індивідуальну цінність для розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронного органу у сфері службової діяльності, тому він має розглядатись в динамічному ракурсі підготовки до таких кримінальних правопорушень, способу їх вчинення та постзлочинної поведінки працівника правоохоронного органу – суб'єкта протиправної дії.

Окреслено загальні складові механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, які дозволяють простежити кореляційні зв'язки елементів криміналістичної характеристики таких кримінальних правопорушень.

Охарактеризовано кожен етап механізму вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, а саме: початковий, основний та завершальний. Наголошено на тому, що вказані етапи є взаємопов'язаними ланками єдиної системи

протиправних дій працівника правоохоронних органів.

Зазначено, що механізм вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, працівниками правоохоронних органів визначається, в першу чергу, дією нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у службовому середовищі правоохоронного органу. Поряд з цим, особливості механізму кримінальних правопорушень даної категорії визначаються рівнем службових повноважень працівника правоохоронного органу, які він використовує або порушує в процесі вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Ключові слова: механізм вчинення, спосіб вчинення кримінального правопорушення, початковий етап, завершальна стадія, протидія, службові повноваження, працівник правоохоронного органу, нормативно-правові акти, службове середовище.

Kononova V.V. Peculiarities of the mechanism of committing criminal offenses in the field of official activity by employees of law enforcement agencies.

The article examines the peculiarities of the mechanism of committing criminal offenses committed by law enforcement officers in the field of official activity. Attention is focused on the fact that criminal offenses committed by law enforcement officers in the field of official activity, like any other criminal offenses, are committed over time, therefore illegal actions go through three main stages or stages: the beginning - preparation for committing a criminal offense; the main stage is the direct commission of an illegal act; termination - passive or active behavior of the subject of a criminal offense aimed at concealing a criminal offense and opposing its investigation. It is indicated that in criminology such a sequence of stages of an illegal act has a name - the mechanism of committing a criminal offense.

It is noted that the mechanism of committing a criminal offense has individual value for the disclosure and investigation of criminal offenses

committed by employees of a law enforcement agency in the field of official activity, therefore it should be considered in the dynamic perspective of preparation for such criminal offenses, the manner of their commission and post-criminal behavior of an employee of a law enforcement agency - sub object of illegal action.

The general components of the mechanism of committing criminal offenses committed by law enforcement officers in the field of official activity are outlined, which allow tracing the correlations of the elements of the forensic characteristics of such criminal offenses.

Each stage of the mechanism of committing criminal offenses of this category is characterized, namely: initial, main and final. It is emphasized that the specified stages are interconnected links of a single system of illegal actions by law enforcement officers.

It is noted that the mechanism of committing criminal offenses in the field of official activity by employees of law enforcement agencies is determined, first of all, by the effect of normative legal acts that regulate legal relations in the official environment of a law enforcement agency. Along with this, the peculiarities of the mechanism of criminal offenses of this category are determined by the level of official powers of a law enforcement officer, which he uses or violates in the process of committing criminal offenses in the field of official activity.

Key words: mechanism of commission, method of commission of a criminal offense, initial stage, final stage, counteraction, official powers, law enforcement officer, normative legal acts, official environment.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що визначальним компонентом кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності є правовий статус працівника правоохоронного органу, матеріальна сутність протиправного діяння полягає в тому, що воно відбувається в просторі та в часі з обов'язковим впливом на інші об'єкти, призводить до певних негативних наслідків та відображає злочинну діяльність у навколишньому середовищі. Все це призводить до взаємодії з іншими особами та матеріальними об'єктами під час активних протиправних дій чи навпаки бездіяльності. У свою чергу, об'єктивізація кримінального правопорушення веде до розпізнавання закономірностей певної протиправної діяльності в матеріальному середовищі у вигляді об'єктивних, стійких та повторюваних відносин між предметами й людьми [1, с. 113].

Отже, механізм вчинення кримінального правопорушення вказує на закономірності його функціональної сторони, систему взаємозв'язків

та взаємодії окремих елементів протиправної події, що дозволяє відтворити картину процесу його вчинення. Тому, доволі важливим є окреслення особливостей механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, що безпосередньо вплине на якість та ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень.

Стан опрацювання. Питання механізму вчинення кримінальних правопорушень розкриваються у працях таких вчених, як: П.Д. Біленчука, А.Ф. Волобуєва, Н.І. Клименко, С.В. Князева, М.В. Салтевського, Н.А. Сьоміної, В.В. Тищенко. Але, зазначимо, що особливості механізму саме кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності дослідженні не були.

Метою статті є визначення сутності та структури механізму вчинення кримінальних правопорушень, задля розробки понятійного апарату даної категорії; окреслення особливостей механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, скоєних працівниками правоохоронних органів, оскільки механізм вчинення таких протиправних дій має вагоме значення для їх розслідування, а його елементи безпосередньо пов'язані з іншими елементами криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення, скоєні працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, як і будь які інші кримінальні правопорушення, вчиняються у часі, тому протиправні діяння проходять три основні стадії або етапи: початок – підготовка до вчинення кримінального правопорушення; основний етап – безпосереднє вчинення протиправного діяння; закінчення – пасивна або активна поведінка суб'єкта кримінального правопорушення, спрямована, як правило, на приховування кримінального правопорушення та протидію його розслідуванню. Кожна окреслена стадія кримінального правопорушення має своє смислове навантаження та чітко усвідомлюється правопорушником. У криміналістиці така послідовність етапів протиправного діяння має назву – механізм вчинення кримінального правопорушення. Так, Салтевський М.В. вказував на те, що механізмом вчинення протиправної дії є сукупність взаємодіючих матеріальних систем та процесів, що утворюють розслідувану подію й обумовлюють виникнення джерел криміналістично-значимої інформації [2, с. 324]. Близький до цього розуміння механізму вчинення протиправного діяння Біленчук П.Д. з його точки зору, основним вихідним моментом механізму вчинення протиправної дії є сукупність взаємозалежних та послідовних дій винної особи, пов'язаних з використанням знарядь та засобів,

спрямованих на досягнення злочинного результату та його приховування [3 с. 347].

Доволі ґрунтовне поняття механізму вчинення кримінального правопорушення надає А.Ф. Волобуєв, вважаючи його тимчасовим й динамічним порядком зв'язку окремих етапів, обставин й елементів підготовки, здійснення та приховування слідів кримінального правопорушення, що дозволяє відтворити картину процесу його вчинення [4, с. 25].

Отже, враховуючи те, що механізм вчинення кримінального правопорушення має індивідуальну цінність для розкриття й розслідування протиправних діянь будь якої категорії, він має розглядатись в динамічному ракурсі підготовки до кримінального правопорушення, способу його вчинення та постзлочинної поведінки суб'єкта протиправної дії.

Переходячи до безпосереднього розгляду механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності необхідно зазначити, що він включає в себе активні системні дії працівників правоохоронних органів щодо підготовки протиправної дії, її вчинення та приховування шляхом використання своїх службових повноважень, спрямованих на досягнення протиправного результату.

Механізм кримінальних правопорушень даної категорії, як ми зазначали вище, складається з трьох етапів: початкового, основного та завершального, які є взаємопов'язаними ланками єдиного ланцюга. У той самий час, кожен з етапів можна розглядати як цілісний, відносно самостійний процес цілеспрямованої діяльності правопорушника, у якому поєднуються організаційні, пізнавальні й конструктивні чинники.

Різні форми злочинного використання службових повноважень працівниками правоохоронних органів утворюють центральну ланку механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Залежно від складності, масштабів та інших обставин кримінальних правопорушень, форми та методи злочинного використання службових повноважень працівниками правоохоронних органів набувають особливих рис, як на стадії підготовки кримінального правопорушення, так й на стадії його вчинення та подальших дій.

До загальних складових механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, які дозволяють простежити кореляційні зв'язки елементів криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, ми віднесли наступні:

1. Процес реалізації механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності передбачає використання, як норма-

тивних положень, які безпосередньо регулюють діяльність конкретного працівника правоохоронного органу, так й будь-яких норм законодавства, необхідних для підготовки протиправного діяння, способу його вчинення та приховування таких протиправних дій зокрема. Тож, в процесі вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності працівники правоохоронних органів одночасно порушують правові норми декількох рівнів. Зазначимо, що в процесі досудового розслідування таких кримінальних проваджень, слідчі зазвичай роблять акцент на конкретних пунктах, частинах, статтях нормативних актів, які безпосередньо відносяться до схеми механізму вчиненого кримінального правопорушення, тобто, до повноважень конкретного працівника правоохоронного органу [5, с. 59].

2. Кожна стадія вчинення кримінальних правопорушень даної категорії характеризується методами, які призводять механізм протиправної дії в «робочий режим». У більшості випадків такі методи мають корисливий характер, спрямований на безпосередній або опосередкований матеріальний результат. Така ситуація передбачає, що:

а) підготовка й вчинення кримінального правопорушення та наступні дії працівника правоохоронного органу проходять з найменшими майновими витратами або компенсуються при завершенні кримінального правопорушення;

б) результатом кримінального правопорушення, вчиненого працівником правоохоронного органу у сфері службової діяльності є безпосередня або опосередкована майнова вигода (наприклад, отримання неправомірної вигоди, переведення на вищу посаду з отриманням додаткових повноважень, переведення на іншу посаду з перспективою незаконного розпорядження матеріальними та адміністративними ресурсами, отримання позачергового (або раніше терміну) спеціального звання тощо);

в) до вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності, на будь-якому етапі, можуть бути залучені інші працівники правоохоронного органу або інші службові особи. Такі особи можуть залучатись за допомогою матеріальних ресурсів (корисливий інтерес), обманним шляхом або під впливом;

3. Особливістю механізму кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності є те, що вони відбуваються у внутрішньому середовищі правоохоронного органу. Працівники правоохоронних органів – суб'єкти досліджуваних кримінальних правопорушень, майже ніколи не залучають до участі у протиправних діях осіб, які не є працівниками (службовими особами) правоохоронних органів. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень даної категорії показав наступну статистику: у

вчинені кримінального правопорушення у сфері службової діяльності приймав участь один працівник правоохоронного органу (71 %), приймали участь двоє або більше працівників правоохоронного органу (29 %). Отже, можемо простежити явну корпоративність при вчиненні працівниками правоохоронних органів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, пов'язану зі спеціальним статусом працівників правоохоронних органів, специфікою їх діяльності та особливостями внутрішнього середовища правоохоронних органів зокрема.

4. Часовий проміжок між стадіями механізму кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, залежить з одного боку, від можливостей працівника правоохоронного органу дотримуватись певної процедури створити кримінально-службову ситуацію з метою найбільш зручних та безпечних умов її вчинення. А з іншого боку, терміни підготовки та безпосереднього вчинення кримінального правопорушення залежать від чинних законодавчих та інших правових норм імперативного характеру. Отже, наявність нормативно визначених термінів у сфері правоохоронної діяльності й чітко визначених термінів проведення працівниками правоохоронних органів процесуальних дій, певною мірою можуть розтягувати час вчинення кримінального правопорушення, тобто, з його підготовки й до отримання результатів такої протиправної дії, може пройти відносно довгий час.

Починаючи розгляд стадій механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, зазначимо, що дослідження стадії підготовки кримінального правопорушення у сфері службової діяльності має значення переважно криміналістичної ознаки, оскільки випадків кримінально-правової відповідальності працівників правоохоронних органів за підготовчі дії до вчинення кримінальних правопорушень даної категорії не було.

Отже, підготовка до кримінального правопорушення з боку працівника правоохоронного органу включає в себе, в першу чергу, проведення ним загального аналізу ситуації з об'єктивних та суб'єктивних факторів, що розглядаються в проекції подальшої кримінальної поведінки. За результатами аналізу навколишньої обстановки, особливостей складу осіб на місці кримінального правопорушення, службових відносин та інших ситуативних моментів працівник правоохоронного органу починає розподіляти у певній послідовності необхідні дії з метою визначення найбільш оптимального способу вчинення кримінального правопорушення та максимальної його безпеки, прогнозувати подальше приховування слідів та можливих шляхів протидії його виявленню та розслідуванню.

Акцентуємо увагу на тому, що 40% кримінальних правопорушень, скоєних працівниками пра-

воохоронних органів у сфері службової діяльності вчинялись без явної підготовки, наприклад, експромтні випадки отримання неправомірної вигоди; перевищення службових повноважень працівником правоохоронного органу, яке супроводжувалось насильством, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або іншими злочинними діями по відношенню до потерпілого (окрім катування). З цього приводу, Біленчук П.Д. зауважив, що мала динаміка протиправних діянь та подій може призвести до того, що відомості про механізм вчинення кримінального правопорушення будуть мати другорядне значення [3 с. 370].

Окреслені та інші передумови створення ситуації з підготовки кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності можуть бути відображені у відповідних процесуальних документах, документах організаційно-розпорядчого або адміністративно-господарського характеру.

Встановлення криміналістичних особливостей підготовки кримінального правопорушення, вчиненого працівником правоохоронного органу у сфері службової діяльності, в першу чергу має значення для подальшого визначення способу його вчинення, але лише за наявності виявлення умов, які створюються (підготовка до протиправних дій) самим правопорушником – працівником правоохоронного органу.

Переходячи до етапу безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, зазначимо, що це сукупність методів та прийомів незаконного використання, зловживання, перевищення або іншого порушення службових повноважень у сфері правоохоронної діяльності або у сфері організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень працівниками правоохоронних органів, спрямованих на досягнення протиправного результату, який зазвичай передбачає отримання безпосереднього чи опосередкованого майнового або особистого інтересу для працівника правоохоронного органу або інших осіб.

Говорячи безпосередньо про спосіб вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, необхідно зазначити, що він передбачає активне використання працівниками правоохоронних органів свого службового становища та покладених на них службових повноважень у сфері правоохоронної діяльності або у сфері організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень. Також, зазначимо, що у переважній більшості кримінальні правопорушення, скоєні працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності вчиняються у робочий час та у службовому кабінеті або приміщенні правоохоронного органу.

Наведені вище твердження безпосередньо вказують на кореляційну залежність активного використання працівником правоохоронного органу службової обстановки під час вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності. Мало коли протиправні дії даної категорії відбуваються поза місцем служби й тим паче у не робочий час. Така ситуація свідчить про можливість прогнозування дій злочинців – працівників правоохоронних органів, які лише у виняткових випадках можуть змінювати типові умови вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Останнім елементом механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності є постзлочинна поведінка суб'єкта протиправної дії, що виражається у приховуванні слідів кримінального правопорушення чи протидії розслідуванню протиправних діянь.

Визначаючи спосіб приховування кримінального правопорушення, необхідно враховувати те, що приховування слідів кримінального правопорушення, вчиненого працівником правоохоронного органу у сфері службової діяльності може входити у сам спосіб вчинення протиправної дії. Так, на нашу думку, в силу «особливого» статусу працівників правоохоронних органів, їх кваліфікації та ступеня повноважень, способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності невіддільні від їх приховування.

Висновок. Резюмуючи вище викладене, хочемо акцентувати увагу на тому, що специфіка механізму кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів

у сфері службової діяльності виходить зі службових повноважень покладених на працівників правоохоронних органів, їх кваліфікації, правового статусу, матеріального й організаційного потенціалу, рівня зв'язків та спілкування в професійному середовищі та інших факторів, що використовуються на кожній стадії вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Князєв С.В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(22). Т. 3. С. 311--315.
2. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К.: Кондор, 2005. 588 с., 32 іл.
3. Криміналістика: підручник / П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін.; за ред. П.Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
4. Волобуєв А.Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2019. 122 с.
5. Проблеми методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів : монографія / П.В. Цимбал, І.О. Завидняк, В.І. Завидняк, А.В. Тарасюк. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. 150 с.